

אתרים מתקופת-האבן התיכונה ברמת מטרד¹

(סקירה ראשונה)

מאת

תמר יזרעאלי

בשנת 1959 נערך סקר ארכיאולוגי ברמת מטרד, בראשותם של פרופ' מ. אבן-ארי וד"ר י. אהרונים². במהלך הסקר נמצאו כלי-צור מיישובים מן התקופות ההיסטוריות ומחמישה אתרים פריהיסטוריים. שניים מאתרים אלה הם מן השלב התיכון של תקופת-האבן הקדומה, ואילו שלושת הנותרים—מתקופת-האבן התיכונה. בדיקת החומר העלתה, שהכלים עשויים משני סוגי צור, ונתעוררה השאלה, אם אין לפנינו שתי תעשיות שונות של כלי-אבן. כדי לברר שאלה זו ולקבל תמונה מלאה יותר על האתרים נערכו שני סקרים נוספים: הסקר הראשון נערך בשנת 1961 ונמשך יום אחד; הסקר השני נערך בשנת 1963 ונמשך יומיים. בסקרים אלה נאסף חומר מן האתרים הנזכרים ומכמה אתרים חדשים.

תיאור המקום

זוהי רמה שטוחה, בעלת תבליט מתון של פני קרקע סחופים (surface d'érosion), שנוצרה, כנראה, בגלל המיסלע האיאוקני הבלתי-עמיד. מידותיה 5×5 ק"מ. שוליה מתנשאים עד לגובה של 674 מ' מעל פני הים. גובה הרמה עצמה 200 מ' מעל פני הסביבה ו-660 מ', בממוצע, מעל פני הים. כלפי צפון מנקזים את הרמה שני נחלים: נחל לבן ונחל כבודה, היוצרים מתלול חד. כלפי דרום, לעומת זה, המדרון מתון. תוחם אותו נחל עבדת. את שולי הרמה מנקזים נחלים קטנים הזורמים למרכזה, ומשם—לנחל עבדת. נחלים אלה בולטים בנוף

1. תודתי נתונה למשפחת ד"ר Rein מן העיר Bienne שבשווייץ, שבעזרתם זכיתי לעבד את החומר. כן אני מודה לפיקוד הדרום, לע. בריינסוף, ד. גלעד וי. גינת מן המחלקה לפריהיסטוריה של האוניברסיטה העברית בירושלים ולא. פרידמן מגבעתיים, שסייעו כולם בסקר.

2. Y. Aharoni, M. Evenari, L. Shanan & N. H. Tadmor, The Ancient Desert Agriculture of the Negev, *IEJ*, 10, 1960, pp. 23–36

בחורף, כאשר צמחייה מדברית זעירה צומחת בתוואי מהלכם, או בגלל המדרגות שבנו החקלאים בתקופות הקדומות.

האתרים הפריהיסטוריים, כמוהם כאתרים מתקופת-הברונזה התיכונה א/, נמצאים על המדרונים, המשתפלים במתינות אל מרכז הרמה, היינו, סמוך לרכס. במישור או בסמוד לו לא נמצאו אתרים.

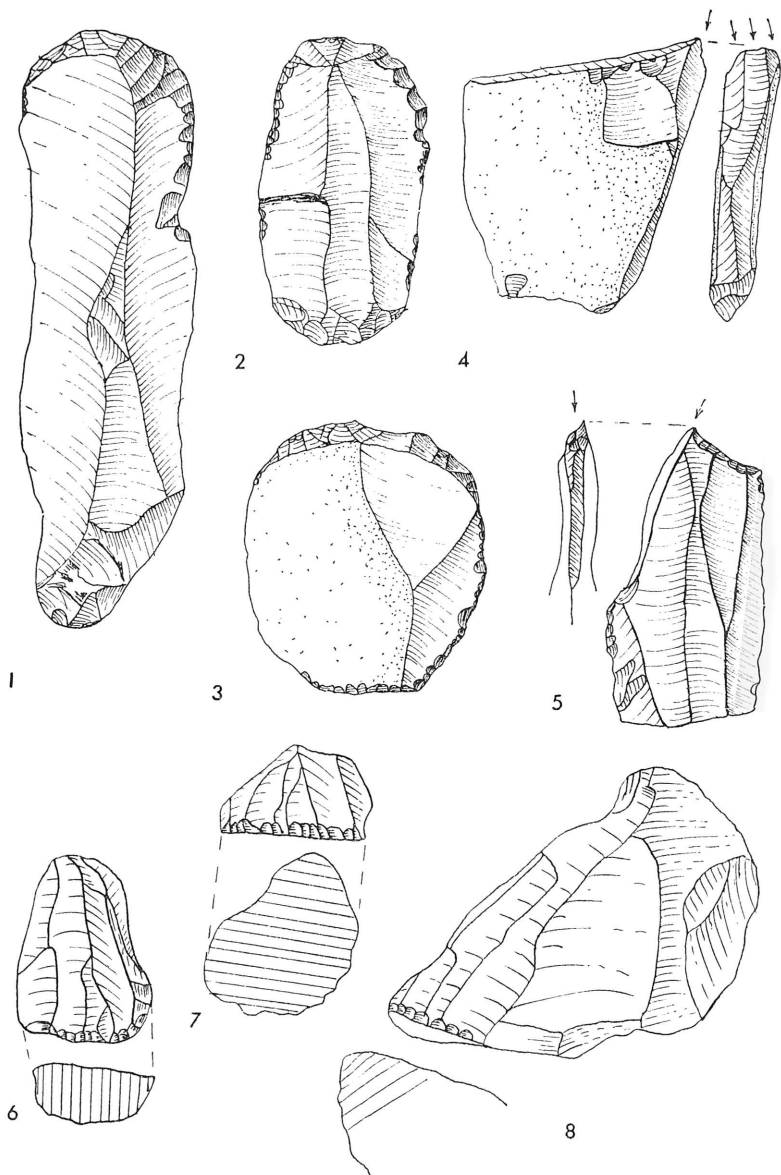
לא נתגלו שרידי-בנייה כלשהם, אך בסביבת כמה מן האתרים הפריהיסטוריים אפשר למצוא מבנים מתקופות מאוחרות. במקומות מספר אף נמצאו אתרים פריהיסטוריים מתקופות שונות. הסיבה לכך ודאי נעוצה בנתונים טופוגרפיים ובשיקולים דומים בשעת בחירת מקום-המגורים.

כמדגם לאתרים דומים ברמת מטרד ובנגב כולו נדון כאן בשני אתרים: מ/190 ו-מ/141³. הם נמצאים בצדה הצפוני של הרמה ומשתרעים על מדרון ששטחו כ-40 מ"ר. על פני משטחי הליס זרועים כלי-צור בצפיפות רבה; פרט לכלים מצור לא נמצאו שרידים. לעשיית הכלים שימשו שני סוגי צור: האחד הוא בעל גוון חום כהה ומצוי בחמדות, ואילו השני הוא בעל גוון אפור ונמצא במחשופים מיוחדים בנגב. על חלק מן הכלים יש ברק, שהוא תוצאה ממשב הרוח ומגע הליס.

ואלה הכלים:

אתר מ/190		אתר מ/141	
מספר הכלים	רשימת הכלים	מספר הכלים	רשימת הכלים
104	מגרדים	92	מגרדים
79	מקצועות	56	מקצועות
31	נקרים	45	נקרים
68	נתזים משובררים	103	נתזים משובררים
88	להבים משובררים	137	להבים משובררים
75	להבונים משובררים	84	להבונים משובררים
100	מיקרוליתים	85	מיקרוליתים
19	נקרים מיקרוליתיים	37	נקרים מיקרוליתיים
45	שקעוריות	62	שקעוריות
23	משוננים	29	משוננים
6	מרצעים	3	מרצעים
5	כלים עבים	3	כלים עבים
5	מקבות	4	מקבות
89	גרעינים	43	גרעינים
737	סה"כ כלים	783	סה"כ כלים

3. סימון האתרים נקבע בסקר של שנת 1959 (ראה לעיל, הערה 2).

ציור 1

[קנה-מידה 3 : 2]

מגֵרֵדִים (ראה ציור 1 : 1—3). — רוב המגֵרֵדִים עשויים מן הצור הכהה. הקצה הפעיל סותת במקבת רכה. קבוצות-המגֵרֵדִים העיקריות הן : מגֵרֵדִי-קצה על להב ועל נתז, מגֵרֵדִי-קצה קעורים ומגֵרֵדִים היקפיים. על הכלים נראים סימנים המעידים שנעשתה בהם עבודה.

מקצועות (ראה ציור 1 : 6—8). — כלים אלה עשויים משני סוגי הצור. גם אלה העשויים מצור החמדות נעשו מגרעינים קטנים. אפשר להבחין בשלוש קבוצות טיפולוגיות : מקצועות בעלי בסיס רחב, מקצועות בעלי בסיס צר ומקצועות כפולים. האחרונים סותתו בהקפדה רבה סביב הקצה הפעיל.

נקרים (ראה ציור 1 : 4—5). — מרבית הנקרים עשויים מצור החמדות. קבוצות-הכלים העיקריות הן : נקרים זוויתיים, קטומים ופוליהדריים.

נתזים משובררים. — גם רוב הנתזים עשויים מצור החמדות. נמצאו בעיקר נתזים ראשוניים. למרבית הנתזים יש שטח-נקישה, על-פי-רוב אלכסוני. להבים משובררים. — קבוצה זו אינה אחידה. נמצאו להבים ארוכים וצרים, קמורים וקטומים. יש שהקצה הקטום רחב מ-40 מ"מ.

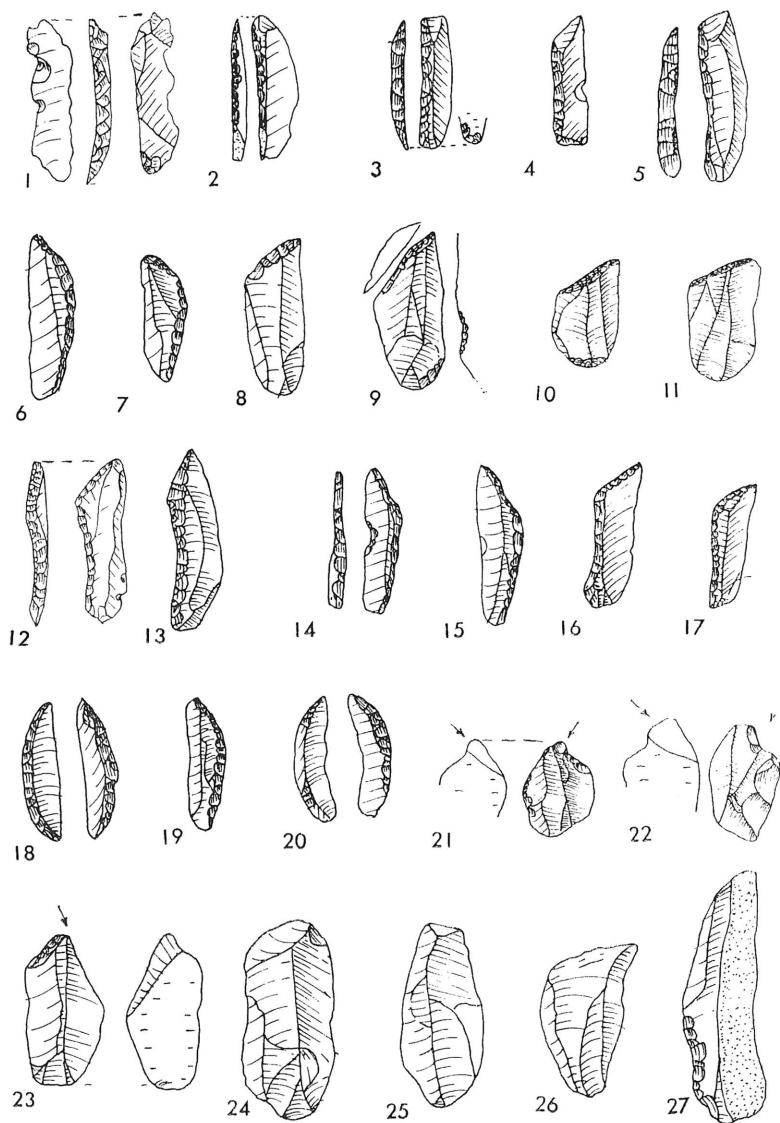
להבונים משובררים. — זוהי קבוצה אחידה, הן בגודל והן במרכיבים. מחציתה עשויה מן הצור החום, ומחציתה — מן הצור הצבעוני, המשובח. השברור עדין ; יש שהוא עשוי לאורך צלע הכלי כולו ויש שהוא עשוי לסירוגין. מיקרוליתיים (ראה ציור 2 : 1—20). — קבוצה זו היא אחת מקבוצות-הכלים הגדולות שנמצאו בשני האתרים. רוב הכלים עשויים מן הצור האפור, המשובח (ראה ציור 4, שבו אפשר לעמוד על השימוש בשני סוגי הצור). השברור הוא על גב הצלע ; יש שעוביו 2—3 מ"מ. טיפוסי הכלים אינם רבים. נמצאו מיקרוליתיים קמורים, קטומים אלכסוניים או ישר. מן הטיפוסים הגיאו-מטריים נמצא רק הסהרון. בין הסהרונים נמצאו מעט מאוד כלים בעלי שברור חלואן. לא נתגלו הצורות הגיאומטריות המקובלות, כגון המלבן, המשולש או הטרפז.

נקרים מיקרוליתיים (ציור 2 : 21—23). — רוב הנקרים המיקרו-ליתיים עשויים מן הצור הצבעוני. יש שהתזת הנקר ארוכה ויש שהיא צרה וקצרה. מחצית הכלים עשויים על בסיס הלהבון, ומחציתם — על חודו.

שקעוריות ומשובררים. — שני סוגי הכלים עשויים מנתזים או מלהבים גדולים מצור החמדות.

מן הכלים העבים (ראה ציור 3 : 1—3) ראוי להזכיר כלי-חיתוך, להבים עבים משובררים, מגֵרֵדִים גסים ועוד.

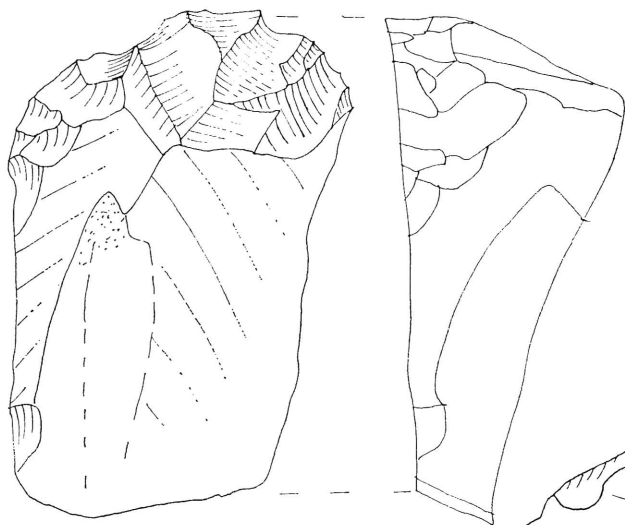
אתרים מתקופת-האבן התיכונה ברמת מטרד

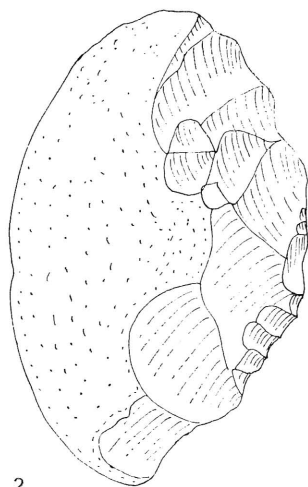
ציור 2

[קנה-מידה 3 : 2]

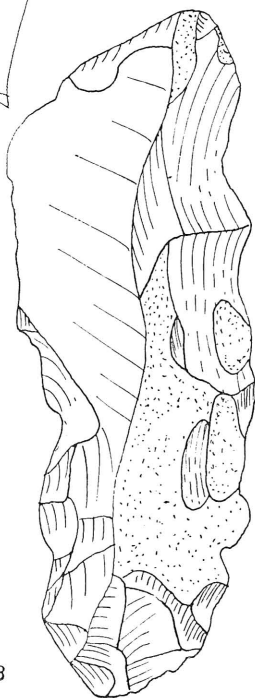
[27]

1

2

3

ציור 3

[קנה-מידה 2 : 3]

אתרים מתקופת-האבן התיכונה ברמת מטרד
גרעינים. — מרבית הגרעינים גליליים. הם עשויים משני סוגי הצור
הנוכחים. אפשר להבחין עליהם במספר רב של דפוסי-להב.

דיון

מבחינה טיפולוגית מעניינת במיוחד קבוצת המיקרוליתים. כאמור, לא נמצאו
טיפוסים רבים; לא נתגלו כלים בעלי צורה גיאומטרית זולת סהרונים, ואף אלה
מועטים. הסיבה לכך ודאי כרונולוגית, או קשורה באורח-חיים מסוים. מכל-
מקום דומה, שהם קבוצה אחידה, ובכך משום עדות, שמילאו תפקיד אחד. גהג
לראות בכלים אלה כלי-צייד (או דיג). גם מספרם הרב של המיקרוליתים מעיד
על חשיבותם הרבה בכלכלת היישוב.

מבחינה טכנית ראוי לציין את השימוש השונה בשני סוגי הצור. את שניהם
אין למצוא ברמת מטרד עצמה, אך הצור החום מצוי באזורי החמדות הסמוכים.
הצור האפור, לעומת זה, מצוי במחשופים מיוחדים בנגב. אבני-הצור החומות
הן על-פירוב גדולות, ושימשו ליצירת כלים גדולים, כגון מגרדים, גקרים,
להבים ונתזים (ראה ציור 4). אבני-הצור האפורות הן קטנות וגדירות, ושימשו
ליצירת כלים קטנים, כגון להבונים ומיקרוליתים. תופעה זו של העדפת סוג
מסוים של צור לעשיית כלים מיוחדים ידועה מתרבויות גיאוליתיות⁴. במקרה
שלפנינו מעורר דבר זה עניין מיוחד, משום שרוב הכלים המיקרוליתיים
מן הצור האפור הם תופעה המאפיינת את מרבית האתרים מאותה התקופה
באיזור הנגב, בהרי יהודה המזרחיים, ביריחו ובעבר-הירדן. אין זה אפוא דבר
שבמקרה, כ-אם תופעה הקשורה במורשת תרבות-הציידים בתקופה זו, מורשה
ששורשיה נעוצים בתקופות קדומות ובמרכזי-יישוב ששכנו, ככל הנראה,
במדבר יהודה.

התפשטות של חברות-ציידים במרחב הנגב עשויה ללמד, כי שררו באיזור
תנאים חדשים, שפתחוהו לפני האדם. ברמת מטרד שררו אל-נכון תנאי-קיום
אופטימאליים, כפי שמעידה צפיפות היישובים. גובה הרמה ודאי זיכה אותה
בכמויות גדולות של מים, נוסף על מקורות-הקיום שסיפקו הנחלים עבדת, לבן,
צפור וכבודה.

על התאמת האיזור לצייד אפשר ללמוד משתי עובדות נוספות: (1) שמה

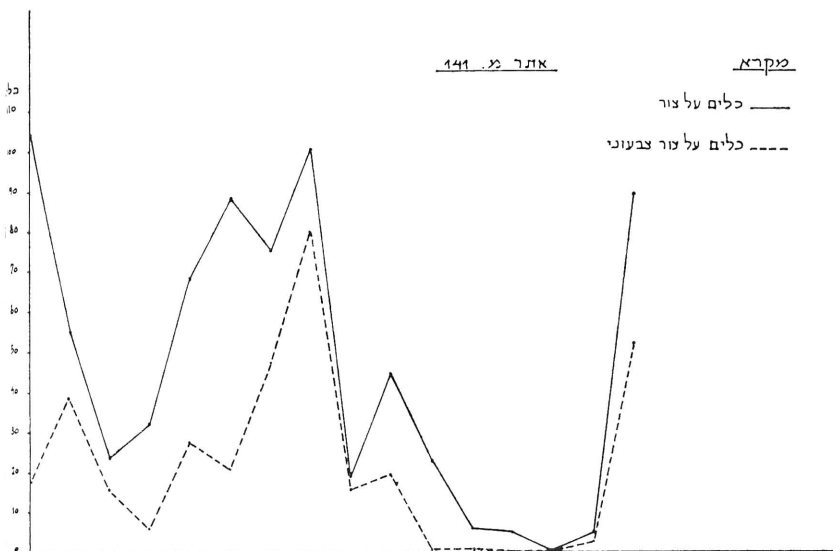
4. בתרבות הגיאוליתית הקדם-קיראמית ב' העדיפו צור בעל גוון ורוד-חום לעשיית
ראשי-חץ וסכינים.

מקרא

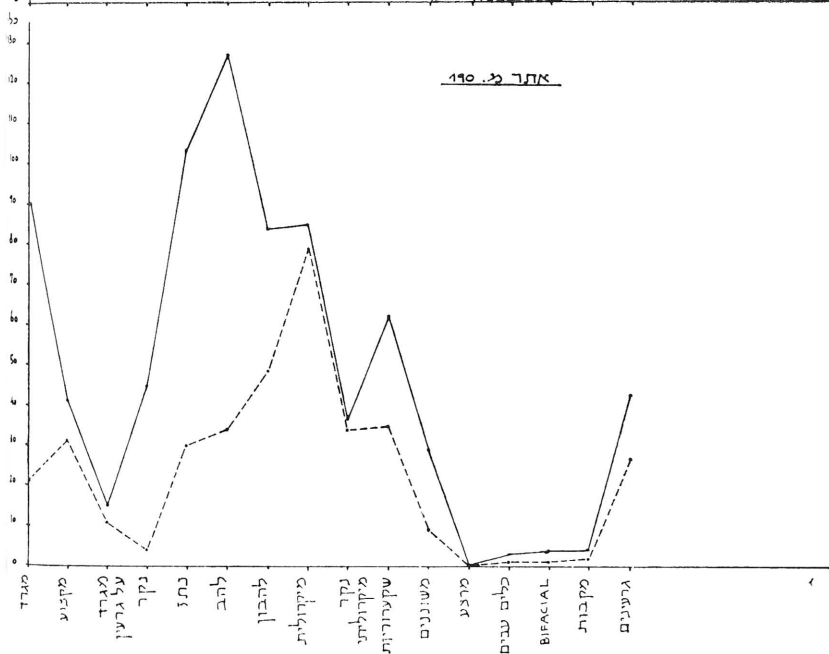
אתר כ. 141

—— כלים על צור

----- כלים על צור צבעוני

אתר כ. 190

ציור 4

[30]

אתרים מתקופת-האבן התיכונה ברמת מטרד

הקדום של רמת מטרד, המטרדא, שפירושו בערבית ציד; (2) ציורי-הסלע הרבים שנמצאו במקום מתארים על-פירוב בעלי-חיים למיניהם. הודות לחפירות שנערכו בשנים האחרונות באתרים שליד פטרה⁵, אל-חיאם⁶, נחל אורן⁷ ועין-גב⁸ התרבו ידיעותינו על סוף תקופת-האבן הקדומה ועל ראשית תקופת-האבן התיכונה. ברדוד כינה שלבים אלה the terminal era of the food-gathering stage⁹, ודומה, שזמנם של האתרים שנתגלו ברמת מטרד מתאים לכרונולוגיה של התקופה הנדונה למן השלב שבו הופיעו כלים גיאומטריים. משך קיומם של יישובים אלה אולי אף חופף את פרק-הזמן שבו פרחו התרבות הנטופית באזוריה הפוריים של ארץ-ישראל. רמת מטרד, כמוה כשאר היישובים מתקופה זו בנגב, היתה מאוכלסת יישובים של ארעי, שכלכלתם היתה מבוססת על לקט, ובעיקר על ציד, בעוד שכלכלתם של אתרים באזורים איקולוגיים אחרים של ארץ-ישראל, עבר-הירדן, לבנון וסוריה היתה מבוססת יותר, בהיותה מושתתת על ציד, דיג ולקט מפותח של מזון.

5. D. V. W. Kirkbride, A Kebaran Rock Shelter in Wadi Madamagh near Petra, Jordan, *Man*, LVIII, 1958, pp. 55-58.
6. J. G. Echegaray, Nouvelles fouilles à "El Khiam", *RB*, 70, 1963, pp. 94-119.
7. M. Stekelis & T. Yizraeli, Excavations at Nahal Oren, Preliminary Report, *IEJ*, 13, 1963, pp. 1-12.
8. M. Stekelis & O. Bar Josef, Un habitat du Paléolithique Supérieur à Ein Guev (Israel), Note préliminaire, *L'Anthropologie*, 69, 1965, pp. 176-183.
9. R. J. & L. Braidwood, The Earliest Village Communities at Southwest-ern Asia, *Journal of World History*, 2, 1953, pp. 278-310.
- J. Perrot, Palestine-Syria-Cilicia, apud: R. Braidwood & G. Willey (ed), *Courses Toward Urban Life* (Viking Fund Publications in Anthropology, No. 31), Chicago 1962, pp. 147-164.
- נעשים נסיונות לקבוע שם אשר יגדיר בצורה הולמת את התרבויות הקשורות בשלב האחרון של תקופת-האבן הקדומה ובשלב הראשונים של תקופת-האבן התיכונה. השם "אפי-פאליאוליתי" מתקבל על הדעת, אך יש לקבוע מהי ראשיתו.